

**An inquiry concerning assistance sentence item determinative in
Azerbaijan Turkish and its synonym in Turkish Language
*Çağdaş Azerbaycan türkçesinde yardımcı cümle ögesi teyin ve
Türkiye türkçesinde karşılığı üzerine bir araştırma***

Elza Alışova Demirdağ*, Eğitim Fakültesi, Girne Amerikan Üniversitesi, Girne, 99000, Kıbrıs.

Suggested Citation:

Demirdağ, E., A. (2015). An inquiry concerning assistance sentence item determinative in Azerbaijan Turkish and its synonym in Turkish Language, *International Journal of Innovative Research in Education*. <http://sproc.org/ojs/index.php/IJIRE>, 3(1), 19-24

Gönderim 08 Ocak 2016; Düzeltme 23 Şubat 2016; Kabul edilen 20 Mart 2016.

Seçim ve hakem süreci sorumlusu Doç. Dr. Zehra Ozcinar, Atatürk Öğretmen Akademisi, Kıbrıs

©2016 SciencePark Research, Organization & Counseling. All rights reserved.

Abstract

Turkish language has been changed throughout history owing to geographical and political conditions. It is necessary to make the required studies to minimise these differences. This study aims at contributing towards comparative language studies. In this study, assisting sentence item determinative has been examined in present day Azerbaijan Turkish. At first a short classification has been made between the sentence items of the two languages. Later a definition of assistant sentence item determinative has been made and its characteristics clarified by examples from chosen literary passages. In this study, the synonym of determinative is searched in Turkish language. A comparison has been made between Azerbaijan Turkish and Turkish language using grammer books of both languages and using passages chosen from literary examples. The similarities and differences of the sentence items of the two languages has shown in the selected example passage. As a result of the research it has been put forward that determinative is learned by group of words and not a sentence item of Turkish language. This research is important because it has brought forward the difference between the two dialects from the point of view of syntax.

Keywords: AzerbaijanTurkish, Turkish language, assistance sentence items, determinative

* ADDRESS FOR CORRESPONDENCE: **Elza Alışova Demirdağ**, Eğitim Fakültesi, Girne Amerikan Üniversitesi, Girne, 99000, Kıbrıs.
E-mail adres: elzaalishovademirdag@gmail.com / Tel.: +90 548 832 46 22

Özet

Tarih boyunca farklı gelişim süreçleri yaşayan Türk dilinin kolları arasında, coğrafi şartlar ve politik nedenlerden dolayı önemli farklılıklar yaşanmıştır. Bu farklılıkların azaltılması doğrultusunda gerekli çalışmaların yapılması elzemdir. Bu araştırma karşılaştırmalı dil çalışmalarına bir katkı sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmada Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde yardımcı cümle ögesi olan 'teyin' (belirten) incelenmiştir. Önce her iki dilde var olan cümle ögelerinin kısa tasnifi verilmiştir. Daha sonra yardımcı cümle ögesi 'teyin'in tanımı ve özellikleri açıklanmış, yapılan inceleme edebi metinlerden seçilen cümlelerle örneklendirilmiştir. Azerbaycan Türkçesinde cümle ögesi olan 'teyin'in Türkiye Türkçesinde karşılığı aranmıştır. Çalışmada her iki dilin gramer kitapları kaynak olarak kullanılmış ve konu bedii metinlerden seçilen cümlelerle örneklendirilerek, karşılaştırılmıştır. Seçilen örnek metin her iki dilin cümle ögelerine göre tahlil edilerek mevcut olan benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmuştur. Araştırma sonucunda 'teyin'in Türkiye Türkçesinde cümle ögesi olmadığına, kelime grupları içinde öğrenildiğine dikkat çekilmiştir. Bu araştırma her iki lehçede sentaktik yönde var olan farklılıkları ortaya çıkardığı için önem taşımaktadır.

Anahtar kelimeler; Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesi, yardımcı cümle ögesi, teyin.

1. Giriş

Türkiye'de son zamanlarda Türk lehçeleri üzerine karşılaştırmalı çalışmaların arttığı görülmektedir. Özellikle, söz dizimi üzerine yapılan çalışmalar dikkat çekmektedir. Yaman'ın (2000) *Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması*, Karaörs'ün (2005) *Türk Lehçelerinde Karşılaştırmalı Şekil ve Cümle Bilgisi (Cümle Tahlilleri)*, Kerimoğlu'nun (2006) *Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Dizimi* adlı yayınları karşılaştırmalı dil çalışmalarında önemli yer tutmaktadır. Söz dizimi ile ilgili makale sayısı da dikkat çekmektedir. Bu tür araştırmalar Türk lehçeleri arasında farklılıklar ve benzerliklerin tespiti açısından önem taşımaktadır. Bu araştırmada Azerbaycan Türkçesinde yardımcı cümle ögesi olan teyin incelenmiştir. Azerbaycan Türkçesinde teyinin tanımı ve özellikleri üzerine yapılan tasnifler değerlendirilmiş, teyinin cümlede yeri üzerine bir araştırma yapılmıştır. Araştırma edebi metinlerden seçilen cümlelerle örneklendirilmiştir.

2. Yöntem

Bu çalışmada karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır. Azerbaycan Türkçesinde yardımcı cümle ögeleri içerisinde önemli yere sahip olan teyinin Türkiye Türkçesinde karşılığının aranması üzerine bir deneme yapılmıştır. Amacımız, Türk lehçeleri arasında sentaktik yönden yapılan çalışmalara küçük de olsa bir katkıda bulunmaktır.

2.1 Türkiye Türkçesinde cümle ögelerinin kısa tasnifi

Türkiye'de cümle ögelerinin tasnifi konusunda bir isim kargaşası yaşanmıştır. Temel ögeler üzerinde anlaşılan araştırmacılar yardımcı cümle ögeleri konusunda farklı isimler kullanmaktadırlar. Terimler üzerine ortak fikrin olmaması, özellikle tümleçlerin öğretimi konusunda sorun olmaktadır. Bu araştırmada Muharrem Ergin'in tasnifi temel alınmış ve karşılaştırma buna göre yapılmıştır: "Hükmü daha geniş, daha etraflı, çeşitli şartları ile ifade etmek için cümle birden fazla cümle unsurlarından kurulur. Cümle unsurları fiil, fail, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf 'tır". (Ergin, 2008: 398). Bu tasnifte fiil yüklem, fail özneyi bildirmektedir.

2.2 Azerbaycan Türkçesinde cümle ögelerinin kısa tasnifi

Azerbaycan Türkçesinde cümle ögeleri temel ve yardımcı ögeler olarak ikiye ayrılmaktadır. "Cümlenin baş üzvlü mübteda ve haber, baş üzvlü açıklayan, izah eden cümle ögelerine ikinci dereceli üzvlü denir. İkinci dereceli üzvlü, tamamlıg, teyin ve zerflikdir".(Rüstemov, Şireliyev, Budaqova, 1959: 118).

Yüklem kavramı 'xeber' terimi ile ifade edilmektedir. Kelime 'haber vermek' anlamı taşıdığı için uygun bir terim olduğu görülmektedir. (Abdullayev, Seyidov, Hesenov, 2007: 114-126).

Cümlelerin ikinci temel ögesi olan özne 'mübteda' terimi ile ifade edilir. 'Mübteda' Arapça kelime olup baş, başlangıç anlamı vermektedir. (Kazimov, 2000).

Hem yer tamlayıcısı, hem de nesneyi içine alan 'tamamlıg' terimi kullanılmaktadır. "Cümlede ismin yalın ve ilgi durumundan başka diğer isim hal eklerinden birini alan ve onların sorusunu cevaplandıran kelime ve kelime gruplarıyla ifade olunan yardımcı ögeye tamamlıg denir". (Abdullayev ve diğerleri, 2007: 126-127).

Azerbaycan Türkçesinde nesne ve yer tamlayıcısı ayrı ayrı öge olarak değil, tek öge olarak ele alınmaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde zarf tümleci teriminin karşılığı 'zerflik'tir. (Abdullayev ve diğerleri, 2007: 149).

Her iki dilde cümle öğelerinin kısa tasnifinden de gördüğümüz gibi Türkiye Türkçesinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesinde farklı bir cümle ögesi *teyin* dikkat çekmektedir. Bu çalışmada *teyin* araştırılmış, özellikleri açıklanmış ve Türkiye Türkçesinde karşılığının aranması üzerine bir deneme yapılmıştır.

3. Bulgular

3.1. *Teyin- Azerbaycan Türkçesinde*

Teyin şu şekilde açıklanmaktadır: "1. *Teyin*, müeyyen etme, aydınlaştırma. 2. Cümlede isimle ifade olunan öğelerin formasını ve niteliğini bildiren ve 'nasıl', 'hangi' sorularına cevap veren yardımcı cümle ögesi". (Azerbaycan Elmler Akademiyası, 2006 : 334)

Cümlede bir nesnenin formasını, durumunu, kalitesini ve niteliğini bildiren, yahut diğer cümle öğelerini her hangi bir durumuna göre belirleyen, nasıl, ne kadar, hangi sorularına cevap veren cümle ögesine *teyin* denmektedir. (Rüstemov ve diğerleri, 1959; Abdullayev ve diğerleri, 2007).

Açıklamalardan da görüldüğü gibi *teyin* cümlede isimden oluşan cümle öğelerini çeşitli yönden niteler.

Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde sıfatlar cümlede yardımcı cümle ögesi olarak *teyin*le ifade olunur. Aynı zamanda *teyin* zamir, sayı, isim, sıfat-fiil, isim tamlamaları ve sıfat-fiil öbeği ile ifade olunmaktadır.

3.2. *Teyinin özellikleri*

Teyin, her zaman belirttiği cümle ögesinin önünde kullanılır.

- 1. Sıfatlar cümlede *teyin* görevi yaparlar. Basit, türemiş ve birleşik sıfatlar cümle ögesi olarak *teyin* olur.**
Qabaq sıralarda **ucaboy, ağbeniz, uzunsaç, qaragöz bir** kız eylemişdi. (Ön sıralarda uzun boylu, beyaz tenli, uzun saçlı, kara gözlü bir kız oturmuştu). (Celal, 2005: 152).
- 2. Sıfat-fiil ve sıfat-fiil öbeği cümlede *teyin* görevi yapar.**
Stolun dalında **kök, ortaboylu, alnının kırışları uzaqdan görünen bir** hekim oturmuşdu. (Masanın arkasında şişman, orta boylu, alnının kırışıkları uzaktan görünen bir hekim oturmuştu). (Celal, 2005: 17).
- 3. Sayılar cümlede *teyin* görevi yaparlar.**
Mehseti xanim **ikinci** mektubu da öz anasına yazmışdı. (Mehseti hanım ikinci mektubu da öz annesine yazmıştı). (Rüstemov ve diğerleri, 1959: 124).
- 4. Zamirler cümlede *teyin* görevi yaparlar.**
Bu usaq bütün xasiyyeti ile Kerimxana oxşamırdı.(Bu çocuk bütün karakteri ile Kerimhan'a benzemiyordu). (Rüstemov ve diğerleri,1959: 125).
- 5. İsimler cümlede *teyin* görevi yapar.**

Daş pillerle yuxarı çıxıb, uzun ve geniş şüşebende girdi. (Taş merdivenlerle yukarı çıkarak, uzun ve geniş cam odaya girdi). (Rüstemov ve diğeri, 1959: 127).

6. Belirtisiz isim tamlamaları cümlede teyin görevi yaparlar.

Gürcistan valisi İrakli ile dostluq devam edirdi. (Gürcistan valisi İrakli ile arkadaşlık devam ediyordu. (Abdullayev ve diğeri, 2007: 147).

7. **Belirtili isim tamlamaları cümlede teyin görevi yaparlar.**

Axşam məktəbinin tədris hissə müdiri Eli müəllim çox gözəl insandır. (Akşam okulunun tədris hissə müdürü Ali öğretmen çox gözəl insandır'). (Abdullayev ve diğeri, 2007: 147).

Örneklerden de görüldüğü Azerbaycan Türkçesinde sıfat, zamir, sayı, tamlamalar, sıfat-fiil, ve sıfat-fiil öbeği cümlede teyin görevinde kullanılır.

3.3. Teyin- Türkiye Türkçesinde

Cümle Ögelerine Yeni Bir Bakış adlı kitapta teyin teriminin karşılığı belirten olarak açıklanmaktadır: “Cümlede isimle ifade olunan ögeleri niteleyen, belirten, sıralayan ve çeşitli yönlerden bildiren yardımcı cümle ögesine belirten denir. Belirten nasıl?, hangi?, nice?, kaç?, ne kadar? Sorularından birine cevap olur”.(Mehmedoğlu, 2006: 43).

Türk dilinde teyin (belirten) yardımcı cümle ögesinin bulunmamasının çeşitli nedenleri vardır. Türkiye Türkçesinde sıfat ve sayı aynı kelime türü olarak öğrenilmektedir: “Türkiye Türkçesinde kelime hazinesinde kelime türlerinin adlandırılışı ile kelimelerin cümlede yeni görev üstlendiği adlandırışında terim değişikliğine yol verilir. Şöyle ki, dünya dilleri ve Türk lehçelerinde sayı ile sıfat başka kelime türleri gibi kabul edildiği halde, Türkiye Türkçesinde sayı ayrıca kelime türü kabul edilmeyip, sıfat içerisinde eritilerek sayı sıfatı adı ile sunulmamaktadır”. (Mehmedoğlu, 2006: 61).

Türkiye Türkçesinde sıfat içerisinde sayı sıfatı olarak adlandırılan kelime türü Azerbaycan Türkçesi dilbilgisi kitaplarında ayrıca kelime türü olarak yer alır; “Eşyanın miktarını ve sırasını bildiren sözlere say denir. Cümlede esas görevi teyindir. Sayının sıfatlara ve adlara benzer tarafları olmasına rağmen sayı sıfat ve isimden farklıdır. Sayı, nesne adı bildiren isimlerden, nesneye mahsus nitelik ve özellikleri bildiren sıfatlardan farklı olan bir kelime grubudur”. (Kazımov, 2010: 124-125).

Türkiye Türkçesinde *bir elma, birinci gün, dörtte üç elma* vs. gibi kelime gruplarında birinci taraf (tamlayan)kelime türü gibi her zaman sıfat olarak adlandırılmaktadır. (Banguoğlu, 1990: 500; Ediskun, 1988: 144-145; Ergin, 2008: 380).

Azerbaycan Türkçesinde sıfatlar ve sayılar cümle yalnız başına cümle ögesi olduğu halde (Kazımov, 2006; Abdullayev ve diğeri ,2007) Türkiye Türkçesinde bu mümkün değildir: “Sıfatlar bir adın çeşitli özelliklerini gösteren kelimelerdir. Tek başlarına cümle ögesi olamazlar”. (Demir N, Yılmaz E, 2010: 221).

Sıfat tamlamaların tek cümle ögesi olarak kabul edilmesi fikri yaygındır: “Sıfat tamlaması bir isim grubu olup, kelime gruplarında ve cümlede bir isim muamelesi görür”. (Ergin, 2008: 381).

Buradan da görüldüğü gibi Türkiye Türkçesinde sıfatlar ve sayılar Azerbaycan Türkçesinden farklı olarak niteledikleri adlarla birlikte ele alınıyor ki, bu da sıfat ve sayının yalnız başına cümle ögesi olmasını engellemektedir. Böylelikle, Türkiye Türkçesinde cümle ögelerine göre tahlillerde sıfat tamlamalarının tek bir cümle ögesi olarak ele alındığı görülmektedir. Bu ise teyinin cümle ögesi olarak Türkiye Türkçesinde bulunmamasının esas nedenlerinden biri olarak gösterilebilir.

4. Tartışma / Sonuç ve Öneriler

Bu bölümde örnek cümleler her iki dilde değerlendirilerek farklılıklar ortaya konulmuştur.

***Ey Türk Gençliği! Birinci vazifen, Türk İstiklalini, Türk Cumhuriyetini ilelebet muhafaza ve müdafa etmektir. Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asıl kanda mevcuttur.* (Ergin, 1997: 419).**

Türkiye Türkçesine göre tahlil:

Birinci vazifen, Türk istiklalini, Türk Cumhuriyetini ilelebet muhafaza ve müdafa etmektir.
Özne yüklem

Azerbaycan Türkçesine göre tahlil:

Birinci / vazifen/, Türk istiklalini, Türk Cumhuriyetini/ilelebet/ muhafaza ve müdafa etmektir.
Belirten özne nesne zarf yüklem

Türkiye Türkçesine göre tahlil:

Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asıl kanda mevcuttur.
özne yer tamlayıcısı yüklem

Azerbaycan Türkçesine göre tahlil:

Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asıl kanda mevcuttur.
belirten özne belirten y.t yüklem.

Son düdük öttü. (Korkmaz ve diğerleri, 2007: 252)

Türkiye Türkçesine göre tahlil:

Son düdük öttü.
özne yüklem

Azerbaycan Türkçesine göre tahlil:

Son düdük öttü.
belirten özne yüklem

5. Sonuçlar

Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde yardımcı cümle ögesi teyin ve Türkiye Türkçesinde karşılığının aranması üzerine yapılan bu çalışmada elde edilen sonuçları kısaca değerlendirecek olursak:

- Azerbaycan Türkçesinde teyin bir yardımcı cümle ögesidir ve sıfat, isim, sayı, zamir, sıfat tamlaması, sıfat fiil ve sıfat-fiil öbeği ile ifade olunmaktadır.
- Azerbaycan Türkçesinde belirtisiz isim tamlamaları, belirtili isim tamlamaları cümlede yerine göre teyin olabilmektedir.
- Türkiye Türkçesinde yardımcı cümle ögesi olarak teyin yoktur.
- Azerbaycan Türkçesiyle karşılaştırıldığında Türkiye Türkçesinde yardımcı cümle ögesi teyinin bulunmamasının birkaç sebebi vardır.
 1. Azerbaycan Türkçesinde sıfatların cümlede esas görevi teyindir, Türkiye Türkçesinde sıfatlar yalnız başına cümle ögesi olamazlar..

2. Azerbaycan Türkçesinde sayılar ayrıca kelime türü olarak öğrenildiği ve cümlede teyin görevinde kullanılabildikleri halde Türkiye Türkçesinde sıfatların içerisinde öğrenilmektedir.
3. Azerbaycan Türkçesinde birinci növ teyini söz birleşmeleri adı altında öğrenilen sıfat tamlamalarının tarafları ayrılıkta cümle ögesi olarak değerlendirildiği halde, Türkiye Türkçesinde sıfat tamlamaları tek cümle ögesi olarak ele alınmaktadır.
4. Azerbaycan Türkçesinde aynı zamanda sıfat- fiil ve sıfat-fiil öbeği cümlede teyin görevinde kullanıldığı halde Türkiye Türkçesinde tek öge olarak değerlendirilmektedir.

Türk dillerinde zamanla oluşmuş bu farklılıkların ortaya çıkarılması için karşılaştırılmalı çalışmaların yapılması önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Abdullayev, E. Seyidov, Y. Hesenov A. (2007). *Müasir Azerbaycan Dili, IV hisse, Sintaksi*. Bakı: Şerq- Qerb. Azerbaycan Elmler Akademiyası (2006). *Azerbaycan dilinin izahlı lügati. IV*. Bakı: Şerq- Qerb.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Celal, M. (2005). *Seçilmiş Eserleri*. Bakı: Şerq-Qerb.
- Demir, N Ve Yılmaz, E. (2010). *Türk Dili El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ediskun, H (2007). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ergin, M. (1997). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Minnetoğlu Yayınları.
- Ergin, M. (2008). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım Yayım Tanıtım.
- Mehmedoglu, A (2006). *Türkiye Türkçesinde Cümle Ögelerine Yeni Bir Bakış*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Karaörs, M. (2005). *Türk Lehçelerinde Karşılaştırmalı Şekil ve Cümle Bilgisi (Cümle Tahlilleri)* Ankara: Akçağ yayınları.
- Kazimov, G. (2010). *Müasir Azerbaycan Dili*. Bakü: Elm ve Tehsil.
- Kazimov, G. (2000). *Müasir Azerbaycan Dili, Sintaksis*. Bakü: Elm ve Tehsil.
- Kerimoğlu, C. (2007). *Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Dizimi*. Türk Dili Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z., Ahmet.B. Ercilsun, İsmail.P., Zülfikar, H., & Birinci, N. (2007). *Türk Dili ve Kompozisyon*. Ankara: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Rüstemov, P., Şireliyev, E., & Budaqova, M. Ş. (1959). *Azerbaycan Dilinin Gramatikası, II*. Bakı: SSRİ Elmler Akademiyası Neşriyatı.
- Yaman, E. (2000). *Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması*. Ankara, TDK Yayınları.